

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 6, Sayı 12 (Nisan 2017), ss. 173-180
ISSN: 2147 - 5490, Samsun- Türkiye

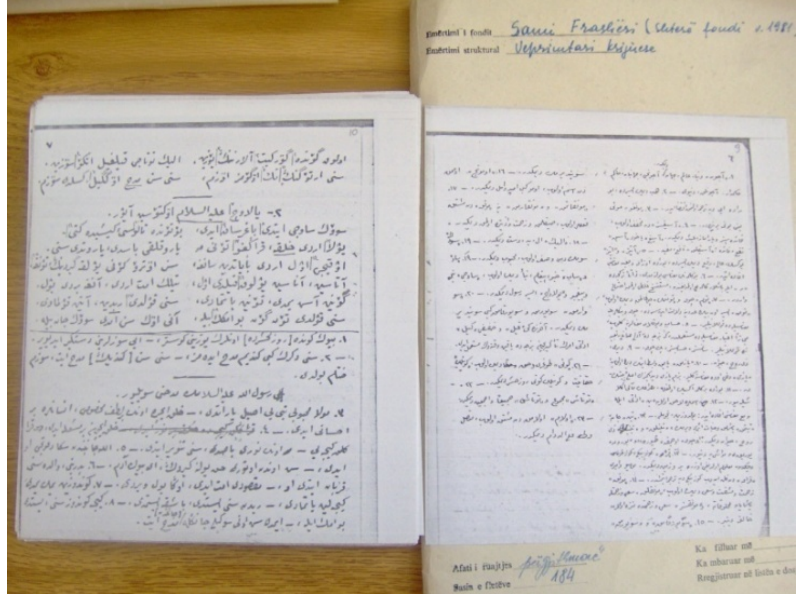
Kitap Tanıtımı/ Book Review

Şemsettin Sami'nin "Kutadgu Bilig" Çevirisi

Semsettin Sami's "Kutadgu Bilig" Translation

MA Zeqije XHAFÇE*

Türkoloji alanında sunmuş olduğu katkıları ile bilinen bir dilbilimci Şemsettin Sami, dil üzerinde yaptığı çalışmalar ve sözlüklerinin yanında, hayatının son döneminde 'Kutadgu Bilig' adlı eseri de ele almıştır. Türk milli kimliğinin oluşmasında önemli rol oynayan Sami Türk dili tarihinin en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'in üzerinde de kaleminin izini bırakmadan yapamamış ve eserin bir kısmını eski Türkçeden Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. Bu çalışmamızda iki milletin ilgisini çeken bir yazarın el yazısından oluşan bir eser hakkında bahsedeceğiz. Daha önce hiç

basılmamış bir eser olduğu için, bu eserin tanıtılmasının Türk filolojisi, Türk dili ve Türk edebiyatı alanlarında önemli bir katkı olacağı düşüncesindeyiz. Değerlendirmemizi yaparken şu sorulara yanıt bulmaya çalışacağız: yazar konuya nasıl bir yaklaşım sergilemiş? Eserin içeriği okuyucuların beklentilerini ve ihtiyaçlarını yerine getirecek düzeyinde midir? İlgili alanlarda

* Araş.Gör. Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü.

1 Eski Türk dili, günümüz Türkçesinin de yer aldığı ve esasında inşa olduğu ana Türkçenin eski Türk şivesini de kapsar. Bu dil Osmanlı Devletinden önce kullanılan ulusal Türk diliydi. Osmanlı İmparatorluğunun gelişinden sonra Osmanlı topraklarında konuşulan Türkçeye yeni Türk dili adı verilir. XX. asıra kadar yeni dil reformlarının başlamasına kadar bu dil, yukarıda da bahsettiğimiz gibi sürekli aynı yönde gelişmiştir.

konuyla ilgili boşluğu doldurmada başarılı olmuş mudur? Tüm bu ve diğer sorulara bugüne kadar yapılan benzer çalışmalarla kıyaslayarak yanıt bulmaya çalışacağız.

"Kutadgu Bilig" adlı eser medeni bir türk muhitindeki asırlardan beri toplanmış ahlak, siyaset ve hukuka dair fikirlerin bir hulasasıdır, 11 asırda edebiyatçı, şair ve bir devlet adamı olan Yusuf Hashacip tarafından yazılmıştır. Kaynaklara göre bu eserin şimdiye kadar bulunmuş üç adet nüshası vardır. Birinci 1439'da Herat şehrinde bulunmuş uygur afabeıyla yazılmıştır.² İkincisi Mısır'da bulunan ve arapça alfabeıyla yazılan bir kopyadır. Üçüncüsü ise Fergana'da 1914 yılında bulunmuştur, bu nüsha da arapça alfabeıyla yazılmıştır. Yazarın kullanmış olduğu yazıdan söz edince Kaşgar'da o dönemlerde her iki alfabenin kullanıldığını hatırlatmak gerekir. Bu eserin önemi ilk başta kullanılan öz türkçede ve türkçenin toplumun bütün sınıfları tarafından kullanılması güç, yabancı dil varlıklarıyla dolup taşan bir dil haline geldiği dönemde, yani 19 asırda bulunduğu gerçeğinde yatar.³ Taradığımız bazı kaynaklara göre uygur döneminde Türkçe'de sadece %2-%5 oranında yabancı unsurlar barınmıştır. İslam dinin kabulünden sonra bu sayı artmaya başlamıştır (örnekse, Kutadgu Bilig'de %19, Yunus Emre'nin eserlerinde %13 ve diğer eserlerde %22 oranında artış gözlemlenmiştir.) Yabancı dil varlıklarıyla çok fazla yüklenmiş bu dil yapısı 16. asırda belirmeye başlamıştır. Bu durum 19. asrın ilk yarısına kadar böyle devam etmiştir. Bu dönemde yabancı kelimelerin kullanım birçok yazarda %60 oranında artış göstermiştir. Örneğin, Şemsettin Sami'nin türkçesinde %64 oranında yabancı kelime barındırılmıştır.(Aksan, 1977: 346)⁴

Şemsettin Sami'nin 'Kutadgu Bilig' Çevirisi

Elimizde bulunan ve transkripsiyonunu yapmış olduğumuz el yazısı Tirana arşivinde bulunmaktadır. Fon adı: Fon eki 1981, Yapısal Adı: Yaratıcı Faaliyetler. Dosya numarası:28, Sayfa sayısı:184. Yazarın imzası ve eserin sonunda bırakmış olduğu tarihe dayanarak eserin Erenköy'de 1902 yılında yazıldığı görülür. Yazarın el yazısı okunabilir ve düzgündür, buna dayanarak dikkatli bir kişinin bilgiçliğine sahip olduğu söylenebilir.

Saminin çevirisini analitik bir çalışma olarak da değerlendirebiliriz. Bu eser 'İfade-i Meram' başlıklı önsözünden, daha doğrusu çalışmanın amacının verildiği kısımdan oluşur. Pêrkthimin e Samiut mund ta cilësojmë si një studim analitik. Bu bölüm yedi sayfayı kapsar. Diğer 177 sayfa eserin çevirisi ve yorumlanmasından oluşmaktadır. Sayfalar dikey olarak ikiye bölünüp, beyitler sütun halinde verilmiştir. İlk sütunda uygurca, ikincisinde yeni türkçe(osmanlıca) şekilleri verilmiştir. Her bilinmeyen kelimenin ucunda dip not düşürülmüştür ve sayfanın alt kısmında dipnotlar şeklinde kelimelerin tanımları verilmiştir. Malzeme teknik açıdan okuma ve anlama düzeyinde büyük zorluklar yaratmıyor.

Kelimelerin tanımını verdiği bölümde Sami bazı kelimeleri birkaç defa tekrarlıyor. Bunu da bilerek yaptığını şu ifadelerle belirtiyor: "Şerh ve izaha muhtac gördüğüm elfaz ve tabirata yazdığım havaşide bir çok tekrar bulunduğunu bilirim! Lakin bunlar bir kere şerh olunmakla hatırdaki kalamayacağı gibi birincinin müracatı ihtar için yazılacak ibarede okur uzun sürmekle beraber erbab-ı mütalaayı yoracağından tekrarından pek ihtiraz ettim." Aynı zamanda, daha önce de incelediğimiz eserlerinde yola çıkarak Sami'nin bir yazı yazarken kullandığı tekniğe, yöntem ve stratejiye büyük önem verdiğini vurgulamak isteriz. Bunun bir göstergesi de beyitlerin okunmasını kolaylaştırmak amacıyla bazı harf ve seslerin okunuş ve yazılışını izhar etmesidir. Bu

² Kutadgu Bilig, Faksimil I, Viyana Nüshası, İstanbul 1942

³ Yabancı kelimelerde artış Osmanlı devletinde medeniyet ve bilim dilinin Arapça oluşundan kaynaklanıyor. Arapçanın etkisi tıp, hukuk, din bilimleri ve edebiyat gibi çeşitli bilim alanlarda etkisini göstermeye başladı. (Levend, 1972:68). Farsça edebiyat dilinin üzerinde büyük izler bırakmıştır. Yabancı kelimelerin Batı dillerinden türkçeye girmesi ise 19. Asrın başlangıcında başlamıştır. (Ali Çiçek, *An Investigation on Mutation Process of Turkish Language in the Last Century*, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi sayı: 13-2 Yıl: 2011)

⁴ Bknz 3

eseri, Sami'ye göre bazı hatalarda bulunan Vambery'nin çevirisinden özel kılan bir nitelik de budur.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz açıklamalar bölümü aslında, 1013 kadar sözlük biriminden oluşan küçük bir sözlüktür. Burada bulunan varlık birimlerinin çoğu birer sözlük birimi olsa da bazı dilbilgisi açıklamalara da yer verilmiştir. Yazar, beyanına göre, Vambery tarafından daha önce yapılmış Kutadgu Bilig'in Almanca çevirisibi kullanmış. Açıklamalar ve tanımlar kök biçimbirimlerin türkçe, arapça ve farsça eşanlamlıları ile güçlendirilmiş.

Aksan'a göre(1998:85)⁵, bir sözlük hazırlanırken en çok dikkat isteyen iş tanımlama işidir ve tanımlama hata yapmaya ve eksik anlatmaya eğilimlidir. Bu işle uğraşan insanlar belli bir nitelik ve genişçe kültüre sahip olmalıdır. Sami, hazırlamış olduğu Kamus-i Turki⁶ adlı eserindeki önsözünden dolayı cumhuriyet döneminde modern leksikoloji veya sözlükbilimin öncülerinden biri olarak değerlendirildiğini düşününce (ki bu eser 3 yıl sonra yazıldı) kendisinden her zaman vermiş olduğu tanımlara karşı bir leksikografin yaklaşımı beklenir. Bu çalışmada sözlüğün analizi üzerinde durulmadı, sözlükbilim çünkü hususi uzmanlık isteyen bir alandır. Fakat, yüzeysel olarak baktığımızda yazarın imla, kelime tanımı, gramer özellikleri, ana ve yan anlamlar, mecazi anlamlar ve cümle içinde diğer dil varlıklarıyla olan ilişkileri hakkında bilgi verdiğini söyleyebiliriz. Zaman zaman kelimelerin eş ve zıt anlamlılarını da vermektedir.

İlgili alanda boğluğun doldurulması konusunda başarılı olmuş mudur ve konuya karşı yaklaşımı nedir?

Tarihi bir eser ile karşı karşıya olduğumuza göre bu eserin birçok farklı alanlar ile ilişkilendirebilir diyebiliriz. Eski türk dili ve edebiyatı, tarihi el yazıların incelemesi gibi farklı alanlarla ilişkilendirilebilir. Yazılış tarihi açısından bakacak olursak yazarın bu eseri çok sıcak bir konu olduğu dönemde ele almıştır. Eserin uygurcadan ilk çevirisi onun çevirisinden 20 yıl öncesinde yapılmıştı ve kendi dönemine kadar osmanlıcaya çevrildiğine dair kaynak bulamadık. Her zaman, radloff ve Vambery gibi batılı şarkiyatçılar tarafından ele alınmıştır. Sami, milliyetçilik ideolojisini savunan bir entelektüel olarak milliyetçiliği sık sık günümüz bilim adamlarının tartışma konusu olan bir kişiliği temsil eder. Hayatının son döneminde türk edebiyatının ana eseri ile uğraşmak istemesi eser basılmış olsaydı değeri tartışılmaz olurdu. Ancak, bu eserin ilk türkçe sözlüğü ve ansiklopedisi yazarı olan ünlü dilbilimcilerden birinin eserlerinin tarihi açıdan incelenmesi için önemli bir kaynak olacaktır. Dolayısıyla, 113 yıl sonra olsa bile bu el yazısının yayınlanması çok büyük önem taşır. Sami'nin sözlüklerinin önemini göz önünde bulundurursak, bu eserde yer alan küçük sözlüğün sözlükbilim incelemeleri alanında ve türkçe'nin çok kapsamlı bir etimolojik sözlüğünün hazırlanmasında mütevazı bir katkı ve kaynak olacağını düşünüyoruz.⁷

Eserin içeriği okuyucunun beklentilerini yerine getirir mi?

Bu soruyu yanıtlamak için, öncelikle yazarın çalışmasının amacını açıkladığı eserin önsözünden başlayabiliriz. Önsözde hem amacını hem edebiyat olsun dil olsun farklı konulardaki düşüncelerini verdiği için, onu okuyarak kişiliği hakkında sağlıklı bir fikir oluşturulabilir. Sami söze, dilleri edebiyat açısından ikiye ayırmakla başlar: "Birincisi eskiden beri edebiyata malik olup asar-ı kadime-i edebiyesi olan elsine; ve ikinci takımı ancak bir iki yüz seneden beri yazılıp

⁵ Ali Çiçek, *An Investigation on Mutation Process of Turkish Language in the Last Century*, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi -No: 13-2 Yıl: 2011

⁶ Kâmûs-i Türkî kelimelerin etimolojik açıklamasını ilk defa veren sözlük olarak kabul edilir. Bu davranış leksikografinin esas ilkelerinden birini oluşturur ve kelimenin kapsamlı tanımını vermeye çalışır. Bu yüzden, bu sözlük 1900 yılından günümüze dek türkçe reformların yapılmasında bir ölçü birimi olarak alınmıştır.

⁷ Kapsamlı bir Türk Dili Etimolojik sözlüğünün henüz hazırlanmadığı biliniyor. Günümüzde iki sözlüğün varlığından bahsediliyor. Biri I.Z.Eyupoglu ve Hasan Eren-in sözlükleridir. Diğerleri yabancı dilde hazırlanan Gerard Clauson İngilizce sözlüğü ve Vambery'ye ait macarca ve Sevortyan-ın rus dilinde hazırlanan eserleri mevcut. (Çiçek, *Sözlük Bilimi Açısından Kamus-I Fransevi'nin İncelenmesi*, A.n. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Nr. 23, Erzurum 2004)

okunmakta olan ve bir güne asar-ı edebiye-i kadimeleri olmayan lisanlar. Mesela, Yunan, Latin, Arabi, Farsî lisanları birinci; Fransızca, Almanca, Rusça gibi Avrupa lisanları ikinci takımındadır.”

Birinci takımda yer alan diller ona göre daha faziletli ve şerfli dillerdir. Bu takımda yer alabilmek zahmetli bir iştir. Bu iki dillerin özelliklerinden bahsettikten sonra eski edebiyatı olan ve olmayan diller arasındaki farkın vehametini vurguluyor.

‘Bizim lisanımız’ ifadesini kullandığı türkçenin, bazı zatlarca her ne kadar yeni diller arasında sokulmaya çalışılsa da aslında türkçenin çok asırlık edebi eserlerine sahip olduğunu söylüyor. Türk edebiyatının tarihçilerinden Necip Asım Bey’i anarak, onun zamanında kitap olarak bulunan edebi eserlerinin sekiz dokuz yüz senelik olduğunu söylüyor.

Farsların ‘Şahnamesi’ ve bir sürü edebi eserin bu eserlerden çok eski olmadığı anlaşılıyor. Türkçe’nin Çağtâyca ve Osmanlıca yani doğu ve batı türkçesi isimleriyle iki ayrı gruba ayrıldıktan sonra, bu iki grubun herbirinde çok sayıda mansur ve manzum eserlerin yazıldığını ve bunların bir takımı grubuna munhasır kaldığını, Ali Şiir Nevai’nin eserlerinin bizden olduğunu. Bunu yanı sıra Mevlid’i Muhamediyye risalesi gibi eski edebi eserlerin olduğundan bahsediyor. Bu iki grubun yabancı olarak bakıldığını, her iki grupta yer alan eserlerin türkçeden çok farsça ve arpaça kelimeler ve ifadelerle dolu olduğundan dolayı, farsça şivesine ve usulüne tabii bulunmaları eserlerin edebiyat açısından ehemiyetini kaybettiğini belirtiyor.

Genel ve ortak edebi eserlerin ve dilin iki ayrılmasından 250 yıl sonra 364 tarihinde halis ve sırf Türk memleketi olan Kaşgar’da beş on arapça ve farsça kelimesini barındıran türkçe yazılmış bir eserin bulunduğunu. Hatta ‘bulundu’ diye tabir edilmesinden rahatsız olduğunu ve bu eserin her zaman mevcut olduğunu asla kayb olmadığını ve kimse tarafından aranmadığı için önemini kaybettiğini vurguluyor.

Avrupa şarkiyatçıları tarafından diğer doğu dilleri arasında Türkçe de tahsiliyle uğraşmaya başladıktan sonra türkçenin aslını araştırmaya başladıklarında türk edebiyatının kıymetli mahzenini keşfetmişlerdir. Sami’ye göre kitabı okuyamadıkları için bu kitaba dair ‘masal kabilinden’ fikirler öne sürmüşlerdir. Kimileri İslamiyetten önce yazıldığını kimileri, yazarı ve tarihi meçhul olduğunu iddia etti. Kısacası bu kitap muamma oldu.

Türk dilleri ve özellikle türkçe konusunda en çok hizmet veren şarkiyatçılardan biri olarak Vambery’den bahsediyor. Ona göre Vambery bu eseri Hicri takvimine göre 843 yılının 4 Muharrem tarihinde Herat şehrinde uygur hatıyla yazılmış bir nüsha bulunmuştur. Vamberi’nin hem Avrupa harflerine hem se Almacaya çevirisini yapark ‘Kutadgu Bilig’in ne olduğunu öğretilmiştir. Bahsekonu eser 1970 yılında Almanya’nın üniversite kitapçısının tarafından yayınlanmıştır.

Sami’nin ifadesiyle ‘Mösyö Vaberi’ bu kitabı Uygurca’nın öğrenmesi için esas olarak neşretmiştir, uygurcanın bir yapıya sahip olmadığını ve ‘Kutadgu Bilig’in muharrer bulunduğu lisanın Türkçe’den başka bir şey olmadığını kendisi de önsözünde beyan ediyor. Sami, uygurca hakkında bilgi verdikten sonra, Türk halkının islamı kabul edişi ve uygur yazısının kullanışı ve Türkçe hakkında bahsediyor:

‘El hasıl, uygurca denilmesi mücerred hatından dolayıdır, yoksa muharrer bulunduğu lisan-i türkçe’den başka bir şey değildir, sırf Türkçedir. Vakia’, ilk beytini okuyunca, yek nazarda bir şey anlayamayız; bu Türkçe değildir diye bağıracağımız gelir; lakin kelimelerini birer birer nazar-ı tedkikden geçirip asıl ve iştikaklarını anlayınca, ve suret-i terki ve tasrif ve ifadesine bakınca, Türkçe olduğunu teslim etmede asla tereddüd etmeyiz. Türkçe’dir, hem halis Türkçedir; Çünkü bin beytten mürekkep koskoca kitapta ancak beş on arabi ve farsî kelime bulunur, ve bunların da sair mahallerinde Türkçeleri kullanılmıştır. Bizim büsbütün unutup bırakmış olduğumuz nice halkı ve ... türkçe kelimat ve istilahat mevcuttur. Türkçeyi tamamıyla öğrenmek, ve Türkçemizin ne kadar vasi’ ve mükemmel bir lisan olduğunu anlamak için. Bu kitabı okumak elzemdir.”

İtalyanlar için Dante’nin manzumesi, Araplar için Kur’anı Kerim, Farslılar için Şahname ne ise Türkler için Kutadgu Bilig odur ifadesiyle ‘Kutadgu Bilig’in önemini vurgulaya vurgulaya çeşitli örnekler ve benzetmeler yaparak öne sürüyor. Ona göre: ‘‘Bu manzume bizim lisanın ve

edebiyat milliyemizin esasıdır; lisanımızın aslı ve hakikatını anlayıp, islah ve terakkisine ... için ‘Kutadgu Bilig’i ta çocukluğumuzda mekteplerimizde tederrüs edip, öğrenmeli ...”

Sami'nin üzerinde çalıştığı malzeme Vambery'nin neşrettiği nüshadır. Kıyaslamalı olarak Çağtayca dil ve harf kitaplarından başka kaynak kullanmadığını ifade ediyor. Ve Almanca'ya vakıf olan oğlu Mithat'tan almanca konusunda yardım aldığını belirtiyor. Bazı konularda çok zorlandığını ve yine birkaç kısmı pek net olmadığını belirtti. Ayrıca, zarafetinden ödün vermeyen, çoğu zaman eğitici söylem kullanan Sami'nin mütevaziliğini ifade ettiği son sözlerini olduğu gibi aktarmayı doğru buluyoruz:

“Mea haza Mösyö Vaberin anlamazdan geçmiş olduğu nice fikralarını anlayıp tefsir etmeğe, ve nice yerlerde dahi mumi ileyhın zannını tashihe muvafık oldum. Uygur lisanında mesela (vav)ın dört telafuzunun bir türlü, ve (kaf), (gayn), (ha) ve bazen (kef) harflerinin ve diğer taraftan kaf-ı farisi ile (gayn)'ın bir, ve (ta) ile (dal)'ın (sin) ile (zal)'ın ba, pe, vav, fe, harflerinin birer harfle yazılması; ve Mösyö Vaberinin Avrupa hatıyla yazdığı sahifelerde dahi bu harfleri pek fark ettirmemesi dahi ayrıca suubet müşkilat mucib olmuştur. Bununla beraber nüsha-yı asliyesinin (fotolitografya) ile neşr olunmuş bir sahifesine nazar-ı insafla bakınca, Mösyö Vaberi gibi ecnebinin, elsine-i turaniyeye olan vukufuyla beraber, bu kadar me... bir ibareyi kiraat ve tefsire olan muvafakiyyeti yanında kendi muvafakiyyetimi la şey hakiminde gördüm. Ve kendisine umum Türk kavmi namına aliyyen beyan-ı teşekkür ve minnetdari eylerim. El fazıl lil mutekaddim hakimince, muma ileyhın himmet ve gayreti sayesinde bu gün lisanımız edebiyat-ı kadimeye malik, edebi ve ‘klasik’ bir lisan hükümüne geçiyor; arabi kadar değilse de, farisiden ve ekser Avrupa lisanlarından ekmel ve mekatipde tedris ve tedris olunmaya şayan bir lisan olduğu anlaşılıyor. Müşkilat ve ve vakiaya nazaran, bir sehv ve hataya tesadüf buyurulursa, afv ve tashihi kariin-i keramdan mercudur. **Kem tereke -/- evvel lil ahir.**

Ş. Sami

Erenköy 11 Rebiu-l Evvel sene 320”

Eserin içeriğine ve metinsel ve metindışı şartlara dayanarak bu eserin okuyucularını ve eserin yazılış amacını ikiye ayırabiliriz: türk dili ve edebiyatı araştırmacıları ve tarih araştırmacıları. İlk grupta yer alan okuyucular için bu belki de geç keşfedilen bir eserdir ancak birçok önemli bilgiyi içermesi değerini düşürmez. İkinci grupta yer alan okuyucuların ihtiyaçları belki de daha fazla giderilecektir, çünkü eser tarihi kişiliklerin ve onların eserleri incelenmesinde önemli bir kaynak niteliğindedir. Sami'nin bu çevirisinden bazı monografilerinde⁸ ve birçok çalışmalarda bahsedilmiştir⁹. Fakat, ‘Kutadgu Bilig’ çalışmaları kapsamında bu esere yer verilmemiştir.¹⁰

R. R.Arat (1947 ilk baskı) bu eser ve çevirileri ile ilgili tüm faksimilleri inceleyen en son araştırmacıdır. Çalışmasını Sami'nin çevirisinden 45 yıl sonra yapmıştır. Arat'a göre, Kutadgu Bilig'in bugün Herat, Fergana ve Mısır'da bulunan en önemli 3 nüshası vardır. İlk defa, macar şarkiyatçı Armin (Herman) Vambery tarafından Almancaya transkripsiyonu ve çevirisi yapılmıştır. Bahsekonu çalışma hatalı, tamamlanmamış ve transkripsiyon hataları olan bir çalışma olarak nitelendirilir.¹¹ Daha sonra gelen araştırmacılar, daha az hatalı olarak nitelendirilen Radloff'un (1891)¹² çalışmasını tercih ederler. Sami yukarıda söylediğimiz gibi Vambery'nin çevirisini kullanmış. Yani elimizde bulunan çalışma aslında tam eserin (6000 beyit) sadece bir kısmından oluşmaktadır. Yabancı araştırmacılar eseri Almanca'ya ‘Kutatku Bilik’ olarak

⁸ Agah S. Levend(1969), Tural(1999)

⁹ I. Morina(2015), M. Polisi

¹⁰ Arat(2007), S.Maksudi Arsal(1947), Mehmet Olmez etj. Sipas këtyre autorëve përkthimi i pare është ai i Aratit(1947).

¹¹ Sadri Maksuti Arsal, *Kutadgu Bilig*, IHFY, Stamboll, 1947

¹² Sipas Sadri M. Arsal, V. Radloff ka botuar studimin “Das Kudatku Bilik des Hass Hadschib aus Balasagun” në St. Petersburg me vitin 1891 ku i kishte krahasuar dy faksimilet të kësaj vepre, atë të Vienës dhe atë të Egjiptit.

çevirmişler, Sami tarafından bu yanlış düzeltilmemiş ancak, yukarıda da anmış olduğumuz ifadesinde Vamberi'nin birçok yanlışını tespit etmiştir.

Kaynaklara¹³ göre sağlığı pek de iyi olmadığı hayatının son günlerinde bu eser ile uğraşmanın sebebi nedir konusu kişiliğinin analizi ile alakalı bir konudur. Farklı araştırmacılar onu farklı şekilde değerlendiriyorlar. İster türk ister arnavut olsun, araştırmacılar her zaman dilbilim ve milliyetçiliğin yayılmasında vermiş olduğu çok değerli katkılarından bahsederler. Türk tarihçisi Bilmezi¹⁴ birçok çalışmasında dilbilimsel eserlerinin belirsizliği/iki anlamlılığı ve milliyeti (türk ve arnavut) ve kişiliğinin türk ve arnavut bilim dünyasında efsaneleştirilmesi çabaları hakkında bahseder. Levend (1969), Çalik (1996) Tural (1999)¹⁵ gibi araştırmacıların çalışmalarından, o zamanlar az bilinen *Kutadgu Bilig* ve *Orhun* yazıtları gibi eserlerle ilgilenmesini Sami'nin türklüğe ve türkçülüğe karşı tam adanmışlığının bir göstergesi olduğu sonucuna varılır. Sami'nin bu eserin türk halkına tanıtılması ve okullarda okunması ısrarından da bu sonuca varılabilir.¹⁶ Sami'nin iki milletin (türk ve arnavut) gelişmesi için çalışmasının yansıttığı paradoksal durumu anlamak iki anlamlılığı/belirsizliği normallik olarak kabul etmek gerekir. Çünkü Sami gibi modernist bir enetelektüele göre modern 'millet' bir toplumun en gelişmiş (medeni) halidir. Ortak dil, ortak edebiyat gibi yeni keşfedilmiş veya icat edilmiş kohezif unsurlar toplu kimliğin inşa edilmesi için kullanılan araçlardı. (Bilmez,2009)

Konuya yazarın atvri ve öz-temsili açısından bakarsak, metni yazarken kullanmış olduğu dil varlıklarından yola çıkarak şu sonuca varabiliriz: bu metin anlatıcı ve tartışmalı bir metnin özelliklerini taşımaktadır. Hem nesnel hem de öznel temsil barındırmakta. Metnin tipi tüm yazı boyunca üçüncü şahıs olarak ifade edilen bir araçtırım veya inceleme konusunu içeren bir metin olduğunu gösteriyor. Şöyle ki, ilk bakışta sanki Sami kendi kişisel tavrını değil de nesnel bir tavır aldığı gibi gözükür.

Ancak, metinde-dir eki ile pekiştirilen şimdiki zaman gibi kullanmış olduğu diğer dil varlıkları yazarın öznel bir tartışma içinde ikna edici stili kullandığı izlenimini bırakıyor.¹⁷ Söyleminde kullandığı pekiştirici zamirler ve belagatlı sorular ikna edici stiline kullanıldığını doğruluyor. (örneğin: **her ne kadar** bu iki takimin ikincisine dahil olanlar daha kolay ve daha basit ise de, **şüphesiz** fazl-u şeref, birinci takima aittir; ör.2: **Hakikaten** uygurca denilen şey lisan değildir. Shprehjet të tipit her nekadar, şüphesiz, hakikaten gibi dila varlıkları öznel tartışmanın kullanıldığını çağırıştırıyor.

Yazar, bazen anlattığı dünya ile doğrudan doğruya olarak bağlanırken bazen büyük bir mesafe yaratıyor. Bu da kullanmış olduğu öyküleyici fiiler gösteriyor: (takımındandır, iftiharlıdır, vardır, bulundu, mevcut idi, elde edemediler, meydana koydular, add etti, dermiyan etti; neşretmişlerdir, kalmıştır, düşünmüşlerdir, devam etmiş, intişar etmişti, müstamil olunmuştur, bulunmuştur, ihda olunmuştur, meşuk kalmıştır, etj.)

Olayların ard arda anlatılmasından yine ikna edici /varsayımçı kaydının görüldüğü betimleyici stilin de kullanıldığı görülüyor. Sami'nin yazısında abartmalı/hiperbolik stil de sık sık görülebilir. Bunu bir örnekle gösterecek olursak aşağıdaki alıntıya bakabiliriz:

¹³ A. S. Levend, Semsettin Sami, 1969 në faqen 44 citohet Samiu nga shkrimi që ia ka dërguar pronarit të revistës "Servet-i Funun", Ahmet Ihsan-it: "Jam smurë nga disa smundje në të njejtën kohë, edhe pse shumicën e kohës po e kaloj në dhimbje dhe më ka kapur dobësia e pleqërisë prapë nuk mund të shpëtohem nga shoqëria e shkrimit e të shkruarit" (e marrë nga revista: *Servet-i Funun*, 1896 no.275).

¹⁴ Bulent Bilmez, historian turk i cili është duke përgatitur monografinë mbi Sami Frashërin

¹⁵ Sipas Tural-it¹⁵ kjo vepër ka luajtur rol të rëndësishëm në konstruimin dhe promovimin e mitit të antikitetit dhe kontinuitetit të "kombit" turk nga populli turk i Azisë ndër nacionalistave të parë Turk.

¹⁶ Bulent Bilmez, "Shemseddin Sami Frashëri (1850-1904): Contributing to the Construction of Albanian and Turkish Identities", We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe edited by Diana Mishkova

¹⁷ -dir eki '-imek' eyleminin koşaç şeklidir. Bu ek üçüncü şahıs tekilde hiç kullanılmayabilir. Gayrı-resmi dilde anlamı pekiştirmek ve tahmin yürütmek için kullanılır. Lewis-e(1975) göre hangi amaçla kullanıldığı sadece sesin tonundan anlaşılabilir.

“El hasıl, uygurca denilmesi mücerred hatından dolayıdır, yoksa muharrer bulunduğu **lisan-i türkçe’den başka bir şey değildir, sırf Türkçedir.** Vakia’, ilk beytini ve koyunca, yek nazarda bir şey anlayamayız; bu Türkçe değildir diye bağıracamız gelir; lakin kelimelerini birer birer nazar-ı tedkikden geçirip asıl ve iştikaklarını anlayınca, ve suret-i terkib ve tasrif ve ifadesine bakınca, Türkçe olduğunu teslim etmede **asla tereddüd etmeyiz. Türkçe’dir, hem halis Türkçedir;....”**

Çalışmasının konusunu sürekli üçüncü kişiden bahseder gibi bahsediyor. Metnin sonunda kendisi ve okuyucu ile ilişkiyi kurmak için birinci kişiyi kullanıyor. bu şekilde, aynı zamanda çalışmasının sonuçlarından çıkabilecek tüm sorumlulukları üzerine almaktadır.

Sami’nin düşünceleri ve tavırları eserin türk edebiyatındaki konumu ile kanıtlanmış durumundadır. Ancak, sözkonusu konuya olan yaklaşımı olunca eserin üzerinde çalışırken kaynak olarak Radloff’un da eserini gözönünde bulundurması gerekirdi. Bu da yazarın kitaba olan yaklaşımı problematik yaklaşımdan çok kronolojik bir yaklaşım sergilediğini gösterir. Buna rağmen, önsözünde sormuş olduğu bütün sorulara yanıt vermeye çalışır. Yapmış olduğu çeviri ile birçok kelimenin tanımını vermiş oldu, türkçenin yeni şivelerini aramaya yol açmış oldu. Türkçenin dilbilgisi kurallarına dayanarak eserin yazılmış olduğu uygurca’nın türkçeden başka bir şey olmadığını göstermeye çalışır. Ona göre, o zamanki çağdaş türkçenin dilbilgisinin bu eserin yazılmış olduğu şiveye dayanarak hazırlanması gerekir. Zaten böyle de olmuştur. Yusuf Hashacip’in bu eseri türkçenin leksikolojisi ve dilbilgisi alanlarındaki incelemelerde esas olarak kullanılan az sayıdaki eserlerden biridir. Kullanmış olduğu söylem bilim incelemelerinin siyasi amaçlar ve ideolojilerin yayılması için kullanılan bir araç olduğu bir kez daha göstermiş oldu.

Bugün, 1068 yılında Yusuf Hashacip tarafından yazılmış bu eserin ilk türk eserlerinden biri olduğu düşünülüyor, çünkü bu özellikleri taşıyan, böyle içeriği olan ve ister teknik ister usül açısından dilin bu kadar ustaca kullanıldığı başka bir eser elimizde yoktur. Uygur yazısı dedikleri arapça ile değiştirilmiş fakat Sami’nin de dediği gibi: “Viyana’da bulunan ve Türkiye’ye getirildikten sonra tekrar Viyana’ya götürülen nüshalardan birinin üzerinde uygurca yazılar görülmüştür. Bu da şu demektir: o dönemde osmanlı döneminde hala uygurca yazısını kullanan insanlar varmış.” Böylece eserin hala canlı bir eser olduğunu savunmuştur. Herat şehrinde bulunan faksimil, uygur yazısıyla yazılan tek nüsha olarak biliniyor. Arat’a (2007)’göre ise, bu faksimil önce arapça yazısıyla yazılmış başka bir faksimilin daha sonra uygur yazısına çevrilmiş halidir.

Kitabın konusu kapsayıcı bir şekilde tanımlanmıştır. Teknik açıdan bakılınca bu çalışmada takip edilen yöntem Vambery’nin kullandığı yöntemden farklı değildir. Bu böyle Arat tarafından da devam ettirilmiştir (metnin düzenlenmesi, şiirlerin sütunlara ayrılması v.s.) Yazarın kişisel tavrından ikna edici, abartılı bir stilin kullanıldığı bir çok duygunun kağıda döküldüğü görülmüştür. Bilgi verme sırasında kaynakça vermemektedir, hatta kullanmış olduğu tek kaynak eserin kendisi ve çağtayca sözlüğün olduğunu belirtti. Zamanında çağdaş bir dilbilimci tarafından hazırlanan bu kitap yaşadığı dönemi, entelektüel dünyayı ve kişiliğini yansıtır.

KAYNAKLAR

- A.S. Levend (1969). *Semsettin Sami*, İstanbul.
 A. S. Levend (1972). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, botimi i 3-të., Ankara: TDK Yay.
 Ali Çiçek (2004). *Sözlük Bilimi Açısından Kamus-I Fransevi'nin İncelenmesi*, A.n. Turkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Nr. 23, Erzurum.
 Ali Çiçek (2011). *An Investigation on Mutation Process of Turkish Language in the Last Century*, Erzurum Eğitim Fakültesi Dergisi Völlimi-Nr: 13-2.

- Bardh Rugova & Linditë S. R. (2015). *Hyrje në gramatikën e tekstit të gjuhës shqipe*, Trembelat, Prishtinë.
- Bulent Bilmez, "Shemseddin Sami Frashëri (1850-1904): Contributing to the Construction of Albanian and Turkish Identities", *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*, edited by Diana Mishkova
- Ilber Ortayli (2009). *Nacionalizmi në Perandorinë Osmane*, "URA", nr. 3, Vjeshtë-Dimër, Tiranë
- Irfan Morina (2015). *Vicdan*, Logos, Prishtinë.
- Mehmet Olmez (2014). "Çagdas türk dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri", *Turkiyat Arastirmalari* S. 14.
- Mehmet Ölmez (1998). "Etimolojik Sözlükleri", *Kebikeç*, nr. 6, Ankara.
- R.R. Arat (2007). *Kutadgu Bilig*, İstanbul: TDK.
- Sadri Maksudi Arsal (1947). *Kutadgu-Bilig*, İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları
- Sami Frashëri (1902). *Kamus-i Turki*, İstanbul.
- Şecaettin Tural (1999). *Şemsettin Sami*, İstanbul.

